

Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében.

(Ide tartozik a LXX—LXXIV. tábla.)

1. Kisebb ásatások.

1930 augusztus 4.-től szeptember 7.-ig a hódmezővásárhelyi városi múzeum részére több helyen végeztünk ásatásokat. Az ásatási terület megállapításánál a gimnázium régiségtárában őrzött bronzkori emlékek adták a kiindulási pontot, amelyeknek lelőhelyeként a batidai határ egyes pontjai voltak megjelölve. Minthogy azonban a lelőhelyek annak idején (még a 80-as és 90-es években) nem tanya számok, hanem a tulajdonosok szerint voltak feljegyezve, a bemondott helyeket, az azóta történt birtokváltozások miatt megtalálni nem lehetett. Találtunk azonban a határban több olyan területet, ahonnan a legutóbbi időben kerültek elő bronzkori, középkori és népvándorláskori leletek.

A batidai határban, azon a részen, ahol a Bat-ere a Szikáncsba szakad, sűrűn találhatók emberi lakóhelyek maradványai. Ezek a maradványok arról tanúskodnak, hogy az ér mellett húzódó magaslat a bronzkortól kezdve — kisebb-nagyobb megszakításokkal — a középkor végéig, sőt egész — XVI. sz.-ig, tehát a török hódoltság koráig lakott terület volt. Megtalálhatók itt a bronzkori emlékeken kívül, amelyet eddig főleg a gimnázium gyűjteményében lévő szép bronzkard képvisel, a jazigok emlékei, amelyeknek hitelességéről az innen származó Caracalla érem tanúskodik, a népvándorláskorának a Constantinidák érmeivel datált emlékei, a magyar középkor emlékei, amelyek a nem régen elhalt Oláh Imre tanár ásatásai alkalmával kerültek elő.

Ez az ásatás a középkori templom romjain belől és kívül sírokat talált, a templom közelében pedig I. Szulejmán szultán sztambuli aranyát. Részint a templom közelében, részint a környező földeken két rézgyűrű, két rézcsat töredék, kályhacsempék és érmek kerültek felszínre, amelyek arról tanúskodnak, hogy a terület az Árpádok korától (IV. István réz érme), a török hódoltság kezdetéig (Miksa dénára) állandóan lakott hely volt. Oklevelekben már 1331-ben találkozunk a nevével.¹

¹ Szeremlei S.: Hódmezővásárhely története II. kt. 291—300 és I. kt. 451. l.

a) Az ásatásokat Szabó Imre tanyáján kezdtük, amely alig fél kilométer távolságban van a középkori templom helyétől. Az ásatás alkalmával szabálytalanalakú gödröket és betúrásokat találtunk, amelyekből bronzkori és népvándorláskori emlékek kerültek elő. A tanya területén és a szomszédos Molnár Imre-féle tanyán — ahonnan a bronzkor elejét jellemző apró kétfülű edények is előkerültek — a bronzkor emlékeit mindenütt megtaláltuk ugyan, de a lelőhelyek közt sehol sem volt meg az az összefüggés, ami például az őszentiváni telepet jellemezte, amelynek korával ez a szórványos telep is egykorúnak látszik. Dacára annak, hogy a Szabó tanyában zsugorított temetkezés nyomait is meg tudtuk állapítani, a temetőnek folytatását sehol sem találtuk. A Molnár Imre tanyájában pedig, úgy látszik, épen a tanya épület alatt fekszik a telep értékeesebb része. Innen került elő az a három kis edény, amelyek teljesen egyeznek az őszentiváni edényekkel.²

A Szabó tanyából előkerült leletek közül csak egy ismeretlen rendeltetésű edény érdemel figyelmet.

Az edény közepe csöszszerűen ugrik ki s tálszerű peremén kiöntő bevágás látható. Csak fél töredéke van meg. Jól iszapolt, jól égett, vörös színű.

b) A Batidával érintkező gorzsai részen Nagy Ferenc tanyáján végeztünk ásatást, azon a helyen, ahol a gazda szántás közben szarvasagancsokat és ember csontokat is talált. Összefüggő jelenségeket itt sem találtunk. A feltárt területen egy már bolygatott, mellékletnélküli csontvázon kívül középkori edénytöredékek és egy égető kemence romjai kerültek elő.

A kemence feneke ovális alakú. Méretei 162 × 146 cm. Símára volt tapasztva s hogy valóban edényégető kemence, azt az a körülmény is igazolja, hogy az anyag soványítására szolgáló apró kavicsszemek szétömlöve feküdtek a tapasztott fenéken. A tapaszt alatt kétszeres rétegben durva, vastag edénycserepek voltak. Technikájuk a népvándorláskori durva edényekre emlékeztet s valószínűnek látszik, hogy a környéken mindenütt előforduló e korbéli cserepekből valók. A fenéken jellegzetes középkori cserepeket is találtunk.

Közvetlen közelében megtaláltuk a kemence felépítményének romjait is. A romokból a formát megállapítani nem lehetett; de a megmaradt töredékek annyit mégis elárultak, hogy nádra volt tapasztva.

c) Minthogy ezen a területen egyéb eredményt várni már csak azért sem lehetett, mert a gazda földjének jelentős részét lehordta, a közeli Kovács János-féle tanyában kezdtünk ásatáshoz. A földtulajdonos bemondása szerint szőlő ültetéskor sok embercsontot és edényeket is talált. E tanyában két helyen ásattunk. Először a bemondott temető folytatását kerestük, de — bár jазig és középkori edénytöredékek a kutató árkokban mindenütt igen nagy számban kerültek elő, — a temetőt sem itt, sem a szomszédos tanyának a szőlővel érintkező halmában nem találtuk meg.

² Lásd: Dolgozatok IV. 148—237.; V. 52—78.; VII. 1—45. ll.

Felásattuk itt az úgynevezett Vermeshalmot is, amelynek oldalán sok neolithikus cserepet találtunk, amelyeknek díszítése teljesen azonos a Zsoldos-, Kovács- és Vatatanyában feltárt telep anyagának díszítésével.³ A 32×32 m átmérőjű szabályos kerek halomnak geometriai közepében, 1,62 m mélyen egy kisgyermek széthányt csontvázát találtuk. A halomban a hordott föld vastagsága 98 cm.— A további próbálkozások eredményeként, annyit sikerült csupán megállapítani, hogy a terület a neolithikumtól a középkorig lakott volt.

d) Ugyanilyen képet kaptunk az Aracsi Sándor-féle szomszédos tanyában is, ahol összevissza heverő bronzkori cserepeken kívül két, koporsóba temetett férfi sírját bontottuk fel. Mindkettő kelet-délkeleti irányítású volt. Egyik 90, a másik 120 cm mélyen feküdt. Hosszúságuk 160, illetve 174 cm. Az előbbinek ágyékán egy szétrozsdásodott vascsat volt, amelynek alakja középkori eredetre vall. Az épületek és a szőlő miatt csak az udvar kis részét lehetett felásni.

2. A VI. és XI. századbeli temetők.

Gorzsai területén 1894-ben ásott Oláh Imre, aki az u. n. Köveshalomban nagymennyiségű téglá-, mészhabarcs- és terméskódarabok között emberi csontvázakat és koponyákat is talált.⁴ Abból a körülményből, hogy a csontvázak épület mellől kerültek elő, arra következtet, hogy ezen a helyen állhatott valamikor a már 1331-ben oklevélben is említett Gorzsai falu. De a terület lakottságát más leletek is tanúsítják. A gimnázium régiségtára egy kora-középkori edényen kívül két hajkarikát is őriz, amely utóbbiakat Varga Antal ásatta ki Keleti Adolf közel fekvő tanyáján.⁵

Nem gondoljuk, hogy ez utóbbi lelet és a gorzsai templomhely között összefüggés volna. Inkább hisszük, hogy ennek a falunak Árpád-kori temetőjét a Köves-halom közvetlen közelében, Kis Pál tanyáján lévő halomban kell keresnünk.

A gorzsai iskola közelében, a Héthalom dülő elején, van Kis Pál tanyája. Ezen a tanyán emelkedik a dülőnek egyik legszebb formájú halma, amelynek külön elnevezése nincs. Bár ez az egész környék kiemelkedő dombhátaival s az azokat követő erékekkel meglehetősen változatos képet nyújt; e tanya környéke igen sok mesterségesnek látszó, kerek, szabályos halommal van teleszórva. Az iskolától a régi batidai majorig nem hét, hanem számtalan halom emelkedik s alig van köztük olyan, amelyik már bolygatva ne lett volna. Van olyan, amelyiken házat építettek, a másikat lehordták, vagy legalább is hordtak le belőle s mindegyikből került elő valami csont-, cserép-, vagy vastárgy. Kétségtelennek látszik, hogy ez a terület is lakott volt a bronzkortól kezdve egészen a középkorig.

³ Dolgozatok VIII. 1—48. ll.

⁴ Szeremlei: i. m. II. 347. l.

⁵ Képét lásd. Szeremlei: i. m. II. 348. l. és legújabban Arch. Ért. XLVI. kt. 86. l.

szen a középkorig. A sok, összevisszaságban talált cserépanyag legalább is erre enged következtetést.

Kis Pál halmának a teteje is le van hordva. A gazda szavai szerint a lehordáskor is találtak vas darabokat, edény cserepeket, sőt egész edényt is. Szántáskor ma is vet fel az eke lábszár csontokat, néha koponyákat is. A halmot már vagy 25 éve részben lehordta s ekkor találta azt az edényt is, amelyet azóta őrzött a padlásán. Az edény igen jó fenntartású. A népvándorláskor germán emlékei közül való. Hódmezővásárhely határában ilyen edényeket talált Móra Ferenc a kishomoki határrészben feltárt temetőben.⁶

Az edénynek füle nincs. (LXXIII. 1.). Egyenes, felfelé álló szája van, amely a rövid nyak egyenes folytatása. Erősen kiöblösödik s ezen a kiöblösödésen foglal helyet az első körben elhelyezett, hosszúkás benyomott díszítés. Ez a különálló részekből álló díszítés sor a nyakig ötször megismétlődik. A díszítéseket egy recézett, bélyegzőszerű csonttal, vagy fával nyomhatták a friss, nedves agyagba. Az edény alsó része teljesen díszítetlen. Finoman iszapolt, jól égetett, szürke színű. Magassága 13·7, szája 8, öblösödése 13, gömbölyű feneke 5·5 cm. Az edény típusát közli Hampel,⁷ de közli Csallány Gábor is.⁸

Hogy az edény sírból került ki, az a bemondások alapján nem volt kétséges. S a feltevést a további eredmények is igazolták.

A sírok a halom keleti oldalában voltak. Összesen 97 sírt találtunk. Egy melléklet nélküli koporsós temetkezés volt a halom geometriai közepében. A csontváz igen rossz állapotban maradt meg. A koporsó deszkáiból csak összefüggés nélküli rostok feküdtek a sírban. Annak a megállapítása azonban, hogy a halom összehordása és a temetkezés közt semmi összefüggés nincs, ez is elég volt. Ezt már épen úgy, mint a többi 96-ot a készen álló halomba temették. Hogy azonban a halom mesterséges eredetű, azt a szabályos alakon kívül, a sír kiásása alkalmával megbolygattott, kétségtelenül hordott föld is igazolja.

Az első sírok, minthogy melléklet nélküli gyermek csontvázakat tartalmaztak, azt a látszatot keltették, mintha régebbi, tanyai gyermek temetkezésekkel volna dolgunk. Valószínűsítette ezt a várostól való nagy távolság is. Csak a későbbi sírok győztek meg arról, hogy régi temetőben dolgozunk, amelynek sírjai két — időben egymástól legalább félezer évvel — különböző kor emlékeit őrizték meg. Sajátságos és szerencsés véletlen folytán, az újabb temetkezés a régebbit nem bolygatta meg s amennyire az egész temető anyagából meg lehetett állapítani, a későbbi temetkezőknek sejtelve sem volt arról, hogy egy régebbi temetőben temetkeznek. Olyan fiatalabbkorú sírt, amelyik a régebbi temető bolygatta

⁶ Ez a lelet a Kovács Jenő adományozta többi gepida emlékekkel együtt a szegedi városi múzeum népvándorlási termében volt kiállítva. A szőrványos leletek a vásárhelyi múzeumba kerültek.

⁷ *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn.* 1. kt. 137. l. 299. á. és 138. l. 300. á.

⁸ Régi germán sírmező a szentesi határban. A. É. 1904. 167. l. Hampel i. m. 463.

volna, egyetlen esetben sem találtunk. A fiatalabbak közt azonban találunk olyat, amely egy nálánál csak nem sokkal előbb eltemetett, de szabálytalan irányítású sírt bolygatott meg. A megbolygatott csontokat a legnagyobb gondossággal, kegyelettel helyezték vissza a sírba.

A két szintben eltemetett halottakat, egyrészt a különböző mélység, másrészt a különböző irányítás s a mellékletek különbözősége élesen elválasztotta egymástól. Az alsó sor mélysége mindég meghaladta az 1 m-t, de sokszor a 2 m-t is elérte, annak ellenére, hogy — mint már említve volt — a halom tetejét lehoradták volt. Ennek a sornak az irányítása mindig kelet-nyugati volt, amikor is az arc mindenkor keletre nézett (hacsak a ráhullott föld félre nem nyomta). A mellékletek tanúsága szerint a germán csoporthoz tartozott. A felső sor mélysége az 1 m-t a legritkébb esetben haladta meg. Mindig délkeleti irányítású volt s mellékletei szerint a királyság első századaiból való.

a) *A gepida temető.*

Időrendben először a germán temető sírjait ismertetjük. A sírok számai mellett zárjelben mindenkor közöljük az ásatási napló tételszámait már csak azért is, mert a sírokból kikerült anthropologiai anyagot, feldolgozva, e számokra utalva közölte Dr. Gáspár János.⁹ E sírok irányítása tehát mindenkor kelet-nyugati.

1. *sír* (3.). 172 cm hosszú férfi csontváz. Bal felső combja mellett vaskés töredék (LXX. tábla 8.).¹⁰

2. *sír* (8.). 65 cm hosszú gyermekcsontváz. A sír mélysége 1.65 m. Feje mellett edény. Az edény, bár a nedves földben egészet mutatott, apró darabokra mállott szét és nem lehetett rekonstruálni.

3. *sír* (11.). 175 cm mélységben 166 cm hosszú férfi csontváz. Lába alatt bronzfibula (LXXI. 25.), kisméretű orsókarika (LXXI. 15.), csiszolt almandin (LXXI. 16.), lyukas bronzkanál (LXXI. 21.); a bal csipőn almandinos bronzcsat (LXXI. 2.); ettől lefelé 10 cm-re nagy bronzkarika (LXXI. 6.); 5 cm-re füles bronztükrő (LXXI. 11.); alatta mészből készült korongocska (LXXI. 28.). A jobb alsókaron különböző méretű borostyán gyöngyök. — A láb alatt talált tárgyak közt volt még egy lapos szegletes vasdarab is, (LXX. 1.) valószínűleg kézvonó.

A fibula alakja az első századok fibuláira emlékeztet. Két oldalú spirálisa, erősen kiugró háttal érintkezik, amelynek elkeskenyedő részén kettős osztású bütyök foglal helyet. A tűtartó fölötti rész gömbben végződik. Tűtartója lemezes, amelyen két lyuk van. A típus a Forrer által Kr. u.-i 150—200-ra datált példánnyal csak abban nem egyezik meg, hogy annak spirálisát fémtok védi, ami ennél hiányzik.¹¹

⁹ Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. 1931. LXI. S. 285—291.

¹⁰ A továbbiakban csak LXX. 8. stb. jelzéssel.

¹¹ Forrer: Reallexicon. Tafel 60. 4. 4/a. V. ö. Römisch-germanische Limes. Lif. II. Taf. VI. 1; Lif. XIV. Taf. XII. 69. Lif. XXIX. Taf. III. 2. A III. század első felére datálja.

Az orsókarika — bár e csoport formáját mindenben megtartotta — szokatlanul kicsiny. Magassága 12, szélessége 23 mm. Párhuzamos, de itt-ott megszakított vonalak futnak rajta körül.

Az almandin 23×17 mm átmérőjű, gondosan csiszolt darab. Foglalatja nem volt meg, de kétségtelenül valamikor be volt foglalva.

Bronzkanálka lyukakkal. A nyele letörött s így nem lehet megállapítani, vajjon felfüggeszthető volt-e. Ilyen kanalakat ismerünk a peszér-adácsi¹² és dónáti¹³ leletekből. Az előbbiben csipesszel együtt fordult elő, az utóbbiban ugyanabban a sírban nem volt ugyan csipesz, de egy másik sírból szintén előkerült. Kétségtelen, hogy a kanálka is pipere célokat szolgált. Ugyanílyen rendeltetésűnek tartjuk a cikói 239. sír¹⁴ felfüggeszthető, hat lyukkal áttört bronz „szitáját“ is, bár ugyanabból a sírből csipesz nem került elő, de a temető másik sírjában ilyet is találtak. Érdekessé teszi e leletet, hogy a fennebb említett analógiák nem germán sírmezőkről kerültek s eddig ilyen sírokból nem is került még elő. Valószínűnek látszik, hogy mindenütt római jövevénynek kell tekinteni. A gorszai leletet a tipikus római fibula, mindenesetre ideutalja, bár már a La Tène-ből is ismerjük, ahol felfűzve, csipesszel és fülkanállal fordul elő.¹⁵

Az almandinos bronzcsat alakjának tökéletes analógiáját nem ismerjük hazai leleteink publikált anyagában. Hosszúak alakja s peckének a kerethez illesztése a közismert példányokkal azonos. A pecek erősen ráhajlik a keretre. Megvan rajta a jellemző tagoltság is. Tövéen, kerek mélyedésben, a rekeszeszománc mintájára, három osztásban helyezkedik el az almandin és a közbezárt zöld kő.

A bronzkarika tömör. Fél cm-es bronzhuzalból készült. Átmérője 5 cm. — Hasonló lelet a bezenyei 20. sírból ismeretes, de azon vasrozsdá foltok voltak.¹⁶

Legtöbb figyelmet érdemel a kerek bronztükrő. Átmérője 5-8 cm. Előlapja teljesen síma. Hátlapjának közepén kis fül emelkedik. A hátlaapon a kopás miatt ki nem vehető geometrikus díszítés van. Hazai publikált leleteinkből eddig mindössze öt helyről ismerjük ezt a fajta tükröt, még pedig a csornai¹⁷ sokat vitatott leletből, amellyel e folyóirat régebbi évfolyamában foglalkoztunk,¹⁸ a mezőkászonyi,¹⁹ a bökény-mindszenti,²⁰ a szabolcsi²¹ germán temetők anyagából, de előfordult a csökmői²² avar temetőben is. Ezt a több csoportban való előfordulást igazolják Móra Fe-

¹² Hampel i. m. 269. tábla.

¹³ U. ott. 447. tábla.

¹⁴ Hampel i. m. 213. tábla.

¹⁵ Dchelette: *Archéologie préhistorique. Second age du fer.* 1274. l. 549. ábra

¹⁶ Hampel i. m. 59. tábla.

¹⁷ Hampel i. m. Tafel 13.

¹⁸ VII. kötet. 193—195. ll.

¹⁹ Hampel i. m. Tafel 44.

²⁰ U. ott. Tafel 56.

²¹ U. ott. Tafel 11.

²² U. ott. Tafel 273

renc ásatásai is, aki úgy a kiszombori germán, mint a fehértóparti avar temetőben talált tükröket. A szentesi múzeum is több példányt őriz.

Az e fajta tükröket Hampel déloroszországi eredetűeknek tartja s szerinte a germánok innen hozhatták magukkal.²³ Ennek a megállapításnak nem mond ellen az sem, hogy avar sírokban is előfordulnak, mert ezekhez is kerülhetett ugyanarról a területről. Annyit azonban épen a különböző csoportokból való előfordulásból meg lehet állapítani, hogy mind a kettőben épen olyan idegen, mint a fennebb említett pipere cikks. Csak-hogy, míg az európai szerzeménynek tekinthető, emez ázsiai eredetű.

Ez a tükör Jenny megállapítása szerint előfordul, mint ismételten visszatérő emlék, északi kaukázusi sírokban, déloroszországi és ukrainai területen s innen terjedt el a középdunai területre egész Alsóausztriáig. A Kaukázustól keletre eső területen is előfordulnak, be egész Közép-Ázsiáig, a kínai fal vidékéig.²⁴

Azt hisszük, hogy a kiindulás megállapításában Mészáros Gyulának van igaza, aki a kerek tükröt egy kínai kultúrközpontra vezeti vissza, ahonnan a Kr. e.-i századokban Közép- és Észak-Ázsia, valamint Kelet- és Közép-Európa területére terjed el, de csak olyan területen, ahova a népvándorlás hullámai értek.²⁵

Az elterjedés tekintetében Ázsiában tovább kell mennünk. Megtaláljuk Kinában a Han-időben (Kr. e. 206—Kr. u. 220)²⁶ épen úgy, mint a későbbi korokban, amikor már Kórea területén is találkozunk vele. Itt csak a Tsang-idők táján (618—906) lép fel, mégpedig olyan díszítő-elemekkel, amelyeket az e folyóiratban²⁷ bemutatott tükrön is megtaláltunk.

Eredetét a preahistorikus időkben is keresik, azokban a bronzkorokban, amelyeket a Kr. e. VII. századból származó feljegyzések szerint Kinában övdíszként használtak,²⁸ de másfelé, így Európában is el voltak terjedve.

Nagy területen volt tehát elterjedve s időben is — ha változott díszítő elemekkel is — tovább élt, mint ezt Jenny megállapította, aki Kr. u.-i 100 és 650-re teszi életüket.²⁹ Ez a számítás nyugatfelé megállja a helyét, de keleten még hosszabb ideig találkozunk vele.

A mészből készülő korongnak ez a formája ismert a Szentese-vidéki 71. germán sírból³⁰ és a bökényi erős germán hatásokat mutató szarmata temető sírjaiból.³¹

A borostyán gyöngyök forma és nagyság tekintetében különbözők. A kézvonó alakja nagy vaskapocsra emlékeztet, de egészen lapos.

²³ I. m. I. 269.

²⁴ Verzierte Bronzspiegel aus nordkaukasischen Gräbern. P. Z. 19. 350—351. II.

²⁵ A magyar kerek tükör. Értesítő. 1914. 9. I.

²⁶ Bossert: Geschichte des Kunstgewerbes. III. kt. 57. és 142. I.

²⁷ VII. 187—204. II.

²⁸ Mészáros közlése: Münsterberg alapján. Ért. 9. I.

²⁹ I. m. 352. I.

³⁰ Hampel i. m. Tafel 460.

³¹ Dolgozatok. 1926. 96. I. 15 kép. 11—13. á.

17 cm hosszú, 3·5 cm széles, 0·5 cm vastag testéből, a két végen 2 cm hosszú nyúlvány indul ki, amelyekhez farostok tapadnak. A lapos vasrészen szövet lenyomatok látszanak. Hasonló kézvonókat talált Kovács István a mezőbándi germán temetőben is.³²

4. *sír* (21.). 1 m mélyen gyermek csontváz. Vállánál fésű volt, amely azonban annyira rosszfenntartású, hogy csak annak megállapítására alkalmas, hogy egyoldalú volt.

5. *sír* (22.). 152 cm mélységben, 153 cm hosszú férfi csontváz. Mellén bronzfibula, bal lába mellett bronzcsat. Jobb lábszára mellett vaskés töredéke.

A fibula (LXXI. 3.) a Szentés-berekháti 36. *sír*³³ fibulájára emlékeztet, de nem ötágú, csak három. Ennek is van két kiugró bütyke, de ezek nincsenek díszítve. A három ág és a hát kiszélesedő része azonban egészen olyan körökkel van díszítve, mint a berekháti. Végéhez valami szövet darab maradványai tapadnak. Tüje vasból volt, amit a rozsdá nyomok igazolnak.

A bronzcsat (LXXI. 7.) alakja szokatlan a hazai germán sírokban, bár peckének tagoltsága, a fibula nélkül is, ebbe a csoportba utalná. A csat és a lemez egy darabból van öntve. A szegletes formájú csat alsó részén kis nyílás van hagyva a pecék elhelyezésére. A tetszetős forma az ismert germán fibulákra emlékeztet. Hátsó részén két átlukasztott bütyök van, amely a szíjraerősítésre szolgált.

A késtörödékeknek felső része s a nyélbeerősíthető nyúlványa van meg. Vége felé keskenyedő forma, amelynek hosszú nyúlványa fanyélbe volt erősítve.

6. *sír* (23.). 145 cm mélyen 160 cm hosszú férfi csontváz. Mellén hosszúkás, elliptikus, vascsat darabjai, bal felső lábszára mellett fésű töredék, teljesen elpusztult állapotban.

7. *sír* (24.). 1 m mélyen 165 cm hosszú férfi csontváz. Bal kezénél kovadarab, jobb alsókarjánál vaskés, rossz állapotban lévő csiholóvas és öt darab kova. Fejénél nagyon rossz állapotban lévő fésű darabok és vasár töredéke.

A kés (LXX. 6.) 16·5 cm hosszú, farostos nyélnyúlványa 3·5 cm. Külső oldalához durvaszálú szövet darab lenyomata tapad. Az ártörödékek hossza 5 cm.

8. *sír* (27.). 1 m mélyen 158 cm hosszú férfi csontváz. Ágyékánál eltörtött kés hegye feküdt.

9. *sír* (28.). 165 cm mélyen elpusztult, s e miatt mérhetetlen csontváz. Medencéjének jobb oldala fölött edény, két borostyángyöngy, egy kis fésütörödékek és egy kés nyélnyúlvány farostos darabja. Az egész *sír* annyira tönkre volt menve, hogy megmentését csak az edénynek köszönhetjük.

³² Dolgozatok 1913. 298. l. 21. kép, 301. l. 23. kép, 304. l. 26. kép, 355. l. 76. kép.

³³ Hampel i. m. Tafel. 455.

Az edény (LXXIII. 2.) gömbös formájú, összeszűkülő nyakkal. Szájpereme enyhén kihajló. Magassága 15, szája 11, öblösödése 15, feneke 6 cm. Jóliszapoltt, jólégett, világosszürke színű.

10. *sír* (29.). 150 cm mélyen 147 cm hosszú női csontváz. A medencén elliptikus vascsat, (LXXI. 19.), közvetlen mellette hosszúkásformájú mészgöngy, amelynek alakja a kalcedon gyöngyök formájára emlékeztet. (LXXI. 27.) A csat mellett egy cm-es szemekből formált, összerozsdásodott vékony lánc töredékei feküdtek. (LXXI. 23.)

11. *sír* (32.). 107 cm mélyen gyermek csontváz. Lábánál bronzcsat, jobb karján bronzkarperec, a feje mellett kétoldalas fésű töredékek. (LXXII. 2.) Feje tetejénél edény.

A bronzcsat (LXXI. 5.) az 5. sírnál ismertetett csattal rokon, bár kivitele sokkal egyszerűbb. Szerkezete csak annyiban tér el az előbbitől, hogy míg annak átfúrt és felerősítésre szolgáló csapjai a lemez hosszten-gelyének irányával egyezően, ezek arra merőlegesen helyezkednek el. Pecke hiányzik.

A bronzkarperec vékony drótból készült; nyitott végein háromszoros rovátkolás díszíti. (LXXI. 10.)

Az edény formája az előbb ismertetett edényhez hasonlít, de kisebb és durvább kivitelű. Rossziszapolású, szemcsés anyag. Magassága 11·5, szája 8·5, öblösödése 11·5, lapított feneke 7 cm. Külsején az ujjbemélye-dések körbefutva meglátszanak. (LXXIII. 3.)

12. *sír* (34.). 1·24 m mélyen, 183 cm hosszú férfi csontváz. Jobb alsó karja mellett vasdarab; bal medencéje alatt bronzcsat.

A csat kisméretű, ovális alakú (LXXI. 14.). Pecke és lemeze hiányzik. Alakja egy bezenyei³⁴ és néhány Szentes-berekhati³⁵ csatával egyezik.

A vas (LXX. 7.) négy összerozsdásodott darabból van. És pedig két tuskés és egy köpüs nyílból, továbbá egy hosszúkás, lapos vasdarabból. A két nyeles nyíl háromlélű, a köpüs kétélű. Az egyik nyeles nyíl 5·5, a másik (kettétörött) 9 cm hosszú. A köpüs nyíl 7·8 cm. Az előbbiekből néhányat találtak a Szentes-berekhati³⁶ 3. és 31. sírban, az utóbbiból egyet a 31. sírban. Ez utóbbinak leírása nem állítja határozottan, hogy köpüs volna, bár a közölt ábra kétségtelenné teszi.

13. *sír* (51.). 1·30 m mélyen, 153 cm hosszú férfi csontváz. A váz keresztbetett lábakkal feküdt. Medencéjén vascsipesz volt két hosszú vasárral összerozsdásodva. A csipesz alakja a mezőberényi lelet bronzcsipeszére emlékeztet.³⁷ Fejénél fésűtöredék.

14. *sír* (58.). 130 cm mélyen 148 cm hosszú férfi csontváz. Jobb ágyéka felett 5 × 3 cm méretű vascsat. (LXXI. 9.)

15. *sír* (59.). 142 cm mélyen 147 cm hosszú férfi csontváz. Nyaka körül gyöngyök. (Üveg és borostyán vegyesen.) Bal könyöke alatt vas csat

³⁴ Hampel i. m. Tafel 57.

³⁵ U. ott. Tafel 460. 75. sír. 453. 28. sír.

³⁶ U. ott. Tafel 451. és 453.

³⁷ U. ott. Tafel 38.

(LXXI. 13.). Két térde közt orsókarika. Az orsókarika mellett a LXXI. tábla 23. sz. alatt bemutatott vaslánc töredékhez hasonló töredék.

16. *sír* (60.). 120 cm mélyen 153 cm hosszú férfi csontváz. Bal comb-csontja közepén kés töredéke.

17. *sír* (42.). 175 cm mélyen 1·45 m hosszú női csontváz. Melléklete nincs.

18. *sír* (48.). 130 cm mélyen 160 cm hosszú férfi csontváz. Melléklete nincs.

19. *sír* (61.). 74 cm mélyen 162 cm hosszú csontváz. Fejénél bal oldalt fésű (LXXII. 1.). Medence alatt összetört vascsat. Jobb kezében vaskés, amelynek hossza 13·5 cm (LXX. 11.). Az összecsucott bal marokban aranypénz.

A fésű egyoldalas, a töredékesen megmaradt előlapját apró rovátkos dísz ékesíti. Csontból készült. Teljes hossza 11 cm volt. Szélessége közepén 4·5 cm. Innen a két vég felé fokozatosan keskenyedve, elnyújtott körív formát mutatott. A fogak hossza 2·2 cm.

20. *sír* (62.). 110 cm mélyen teljesen szétporladt gyermek csontváz. Fejénél két oldalas fésű töredékei. (LXXII. 3.) Mellén kisméretű bronzcsat. (LXXI. 18.)

21. *sír*. (70.). 2 m mélyen szétmálása miatt felmérhetetlen férfi csontváz. Ez volt az egyetlen sírgödör, amelyiknek méreteit pontosan fel lehetett venni. Szélessége 70, hosszúsága 186 cm. A csontváz bal oldalán a fej magasságáig nyúló vastör; jobb keze mellett vaskés és csíholó; a két csipőcsont felett egy nagy és egy kis bronzcsat. Közeliükben két tört, összerozsdásodott ár. A fej felett fésű töredék.

A vastör (LXX. 5.) 54 cm hosszú, amelyből a markolatra 7·5 cm esik. Legnagyobb szélessége 3 cm. A markolat és a tok fából volt.

A kés (LXX. 2.) rövid forma. Teljes hossza 15 cm, amelyből a nyél-nyúlványra 5·5 cm esik. Tokja valami csomós kemény fából lehetett, amely igen szép felületben maradt épségben.

A csíholó (LXX. 9.) közepén kidudorodik s két vége szimmetrikusan hajlik fel. 11 cm hosszú.

A csatok formája a fennebb már ismertetett bronzcsatokéval egyező (LXXI. 20., 24.).

22. *sír* (71.). 1·15 m mélyen 162 cm hosszú férfi csontváz. Hasán egy felismerhetetlenségig széttöredezett vastosabb hengeres bronztárgy töredékei feküdtek, egy nagyobb bronzcsat és három, valószínűleg e csat szíjra erősítésére szolgáló akaszték társaságában. Bal könyök táján vaskés és egy szegletes csíholó.

A bronzcsat (LXXI. 26.) legjobban hasonlít a bezenyei 7. sír csatjára.³⁸ Pecke ennek is hiányzik. Kerete feltűnően vastag és súlyos.

A kés formája más, mint a fennebb ismertetett. Nyélbe illő szára nem olyan hegyes és jóval szélesebb (LXX. 3.). Teljes hossza 15·5, amelyből a nyél-nyúlványra 6 cm esik.

³⁸ Hampel i. m. Tafel 57.

A csiholó (LXX. 10.) 10·8 cm hosszú, 2 cm széles vékony vasdarab. Az aklaszegek alakja a szentes-berekháti 36., 71. sírokban³⁹ talált szegekével egyező.

23. *sír* (73.). 126 cm mélyen, 156 cm hosszú női csontváz. Melléklete nem volt.

24. *sír* (80.). 128 cm mélyen, 162 cm hosszú férfi csontváz. Feje mellett fésű, amely a megmenthetetlen töredékekből ítélve egyoldalas volt. Bal medence mellett vaskés, (LXX. 4.), amelynek 17·5 cm hosszúságából 7 cm a nyélnyúlványra jut; jobb medencén vascsat. (LXXI. 4.)

25. *sír* (86.). 120 cm mélyen, magányosan álló koponya. Mellékletek nem voltak.

26. *sír* (87.). 120 cm mélyen, 68 cm hosszú gyermek csontváz. Fejénél edényke volt. Az edény (LXXIII. 4.) gömbös formájú rövid nyakkal, kihajló száperemmel. Legnagyobb kiöblösödésen hullámvonalas díszítés fut körül, amely a nyak és az öblösödés közt még egyszer megismétlődik. A forma a szentes-berekháti sírokban előfordult egyik edényre emlékeztet,⁴⁰ de előfordult a mezőbándi temetőben is.⁴¹ Hullámvonalas díszítés azonban csak két mezőbándi edényen volt.⁴² Magassága 9, szája 7, öblösödése 9 cm. Durvaiszapolású, közepesen égett, szürke színű.

27. *sír* (90.). 120 cm mélyen, 85 cm hosszú gyermek csontváz. Fejéhez kétoldalas fésű tapad, amelyet csak a koponyával együtt kiemelve sikerült megmenteni. A fésű két oldalas. Közepén lécs fut végig, amely mindkét oldalán rovátkákkal van díszítve. A két végén, a zárótag közepén félkörös bemélyedés van. A fogakon kívül álló szélső tag egymás mellé helyezett középpontos körökkel van díszítve.

28. *sír* (91.). 100 cm mélyen, rosszfenntartása miatt megmérhetetlen gyermek csontváz. Fejénél kétoldalas fésű töredék.

29. *sír* (93.). 136 cm mélyen, 136 cm hosszú női csontváz. Feje erősen torzított. A koponya részletes leírásával foglalkozott Dr. Gáspár János fennebb hivatkozott dolgozatában.⁴³ Feje mögött edény. Bal medencéjében vasfibula töredék. Nyakánál szétment orsókarika. Bal felső karjánál borostyángyöngy.

Az edény formája elüt az eddigiektől. Alsó része fordított csonkakúp alakú. Legnagyobb öblösödése a csonkakúp alapjánál van, ahol igen erős éllel illeszkedik egy erősen lapos vállrészhez. Ez a vállrész vonalkázott háromszögekkel van díszítve, amelynek vonalai nem nyomulnak mélyen az edény falába. Nyaka ívesen hajolva jut fel a szájig. A száperem egyenes, felfelé álló. ((LXXIII. 5.) Magassága 9, öblösödése 11·5, szája 6·5, feneke 5 cm.

³⁹ U. ott. Tafel 455. és 460.

⁴⁰ Hampel i. m. Tafel 463.

⁴¹ Dolgozatok — Travaux. 1913. 32. kép. 7. á.

⁴² U. ott. 74. kép. 7. és 9. á. és más technikával 2. á.

⁴³ I. m. 289. l. 5—6. ábra.

A fibula vasból készült s alakja a 3. sír leletei közt ismertetett fibuláéval (LXXI. 25.) egyező. A töredék is ilyen alakú lehetett.

30. sír (94.). 200 cm mélyen, 163 cm hosszú férfi csontváz. A medencén és a lábaknál tojáshej. Feje bal oldalán fésű töredék. Mellén bronzfibula. Nyakán mészgyöngy. (LXXI. 29.) Bal csipőjén vascsat. (LXXI. 8.)

A fibula (LXXI. 1.) formája a bökény-mindszenti⁴⁴ egyik fibulához hasonló. Nyúlványának elhelyezése és a két díszített mező épen úgy egyezik, mint a végződése. Csak a négy, oldalt elhelyezett bütyök hiányzik róla.

31. sír (96.). 1 m mélyen fekvő gyermek sír. A koponyacsontok maradtak csak meg, a többi elporladt. Fejénél megmenthetetlen fésű volt.

32. sír (97.). 124 cm mélyen, 171 cm hosszú férfi csontváz. Bal medencéje alatt az eddigi formákra emlékeztető, de kisebb-méretű bronzcsat. (LXXI. 22.). — A csat mellett a már fennebb ismertetett 22. sírban is talált alkalazeg feküdt.

*

A germán temetőben feltárt 32 sír közül 8 gyermek, 4 nő, 18 férfi, 1 pedig meghatározhatatlan sír volt. Egy sírban (25.) csak a koponyát találtuk mellékletek nélkül s ezen kívül még 2 női és 1 férfi sír volt, amelyben semmi mellékletet sem tettek. Mint már említve volt, tájolása valamennyinek egyező: kelet-nyugati, mikor is az arc mindenkor kelet felé néz.

A síroknak külső megjelölése nem lehetett szokásban, legalább is maradandó jelet, köemléket nem állíthattak föléje. Bizonyítja ezt egyrészt az, hogy semmi ilyen emléket az ásatások nem hoztak felszínre, de még jobban az, hogy kifosztott sírral nem találkoztunk, pedig a terület a népvándorláskor későbbi szakában is lakott volt, hiszen a szomszédos tanyákról, ásatásunk befejezése után avar lovas sír emlékeit szolgáltatták be. Lett volna tehát alkalom arra, hogy későbbi népek a sírmezőt kirabolják.

Ha sírdombot emeltek is, ez az idők folyamán annyira elsímulhatott, hogy a későbbi időkben, a XI. században idetemetkezők annak már semmi nyomát sem találhatták. Csak így érthető, hogy a későbbi temetkezés a temetőt egyáltalában nem rongálta meg.

A sírok mélysége különböző. Dacára annak, hogy a halom a szántás által is pusztult s a tulajdonos le is hordott belőle, mélységük feltűnően nagy; a legmélyebben fekvő 200, a legsekélyebb 74 cm, de 100 cm-en alól csak ez az egy sír van.

A sírgödör minden esetben leért a halom felső, hordott része alá s legtöbbször az alsó rétegben elhelyezkedett homokot érintette, nem egyszer abba is belenyúlt. A sírgödör alakja hossznegyszögű volt s falai befelé lejtve ereszkedtek alá. Erre enged következtetni az az egyetlen sír, amelynek gödrét tökéletesen sikerült kiásni. Ennek méretei a következők

⁴⁴ Hampel i. m. Tafel. 56. 10.

voltak. Mélység: 200, hosszúság: 186, szélesség: 70 cm. A méret azonban természetesen a halott nagysága szerint változott.

A legkisebb női csontváz 136, a legnagyobb 156 cm hosszú volt. A férfiak mérete 183 és 147 cm közt váltakozott, de átlagosan 150—160 közt voltak. Ezek a hevenyészett mérések nagyjából megfelelnek a Dr. Gáspár János pontos méreteinek.⁴⁵

Torzított koponyát találtunk a 29. női sírban.

A sírmellékletek arról tanúskodnak, hogy a halottakat kinyújtóztatva, ruhástól tették a sírba, de koporsó nélkül. Semmi olyan tárgyat nem találtunk, amely koporsós temetkezésre mutatott volna. Szigorúan ruházati tárgyakat találtunk a következő sírokban:

Vascsatot a 6., 10. (LXXI. 19.), 14. (LXXI. 9.), 15. (LXXI. 13.), 19., 24. (LXXI. 4.) és 30. (LXXI. 8.) sírokban. Bronzcsatot a 3. (LXXI. 2.), 5. (LXXI. 7.), 12. (LXXI. 14.), 20. (LXXI. 18.), 21. (LXXI. 20., 24.), 22. (LXXI. 26.) és 32. (LXXI. 22.) sírokban. Fibulát a 3. (LXXI. 25.), 5. (LXXI. 3.), 30. (LXXI. 1.) és 29. sírokban. Inkább ékszernek tekinthető az 5. és 30. (LXXI. 3.) sír fibulája, míg a 3. sírban talált, később tárgyalandó elhelyezkedése miatt ebben a sírban sem ékszernek, sem ruházati cikknek nem tekinthető. A bronzcsatok felerősítésére szolgálhattak azok az akasztószalagok, amelyek a 22. és a 32. sírből kerültek elő. Az előbbiből hengeres bronztöredékekkel együtt, amelyeknek rendeltetését, épen a töredékes állapot miatt megállapítani nem lehetett. — Ide kell számítani a 3. sír bronzkarikáját (LXXI. 6.) és a 10. és 15. sír lánctöredékét (LXXI. 23.) is.

Pipere cikkek közül a 3. sír tükrét (LXXI. 11.) és lyukas kanálkáját (LXXI. 21.), valamint a 13. sír töredékesen megmaradt vaspincettáját kell megemlítenünk azokon a fésűkön kívül, amelyeket a 4., 6., 7., 9., 13., 19., 20., 24., 27., 28., 30. és 31. sírokban találtunk. Ezeknek túlnyomó része csak épen konstatalható volt. Részben egyoldalasok, részben kétoldalasok voltak s mindenkor a fej közelében, leginkább a fej alatt feküdtek.

Ékszereket találtunk a 3., 9., 10., 11., 15. és 30. sírokban; és pedig csiszolt almandint (LXXI. 16.) és kerek mészgyöngyöt, (LXXI. 28.) borostyángyöngyöket, hosszúkás mészgyöngyöt (LXXI. 27.), üveg- és borostyángyöngyöket és kisebb-méretű mészgyöngyöt (LXXI. 29.).

Kés volt az 1. (LXX. 8.), 5., 8., 9., 16., 19. (LXX. 11.), 24. (LXX. 4.) sírokban. Az 1. és 24. sír kivételével erősen töredékes állapotban; de volt a 7. (LXX. 6.), 21. (LXX. 2.) és 22. (LXX. 3.) sírokban is. Ezekben azonban mindenkor csíholóval és kovával együtt fordult elő. (LXX. 9., 10.), olyan elhelyezkedésben, hogy abból a pásztorkészség módjára való viselésre kell következtetni. Árat csak a 7. sírban találtunk.

Külön kell megemlékeznünk azokról a tárgyakról, amelyeket a 3. sír csontvázának lábainál találtunk. Ezek a tárgyak, és pedig: egy orsókarika (LXXI. 15.), csiszolt almandin (LXXI. 16.), lyukas kanálka (LXXI. 21.), bronzfibula (LXXI. 25.) és a vonókés (LXX. 1.) úgy feküdtek a lábak vé-

⁴⁵ I. m. 290. l.

géné, mintha egyáltalában nem tartoznának a sír mellékletei közé. Pedig valójában ezek a mellékletek, a többi mint ékszer, vagy a ruha tartozéka került a sírba.

A mezőbándi XXXIII. sír felbontásakor Kovács István dr., a kirabolt sírnak keleti felében egy csomóban találta a mellékletek nagyrészt s „minden jel arra mutatott, hogy ez értékesebb mellékletek vászon, vagy még inkább bőrzacskóba kötve kerültek a sírba”.⁴⁶ — A zacskóban olyan dolgok voltak, amelyek a temető korát jóval megelőző időből származtak. Így egyebek közt egy szkíta típusú bronz nyílhegy, egy La Tène ízlésű fibula és egy kopott Commodus érem, amely a leletet a II. századra datálta volna, ha egyébként az egész temető nem az V—VII. sz.-ra lett volna datálható.

A 3. sírban talált mellékletek kétségtelenül vászonzacskóba kerültek a halott lábaihoz. Ezt igazolja az a körülmény, hogy a vonókéshez — amelynek a ruházathoz természetesen nincs semmi köze — vászon darabok lenyomatai tapadtak. Ez csak úgy képzelhető el, hogy a vonókés a részben rajta, részben mellette fekvő többi tárgyakkal együtt zacskóba volt bekötve.

Érdekes találkozása a véletlennek, hogy a mi sírunk anyagában is a temető korát jóval megelőző ízlésű fibula van e leletek közt, ami természetesen csak visszafelé bír korhatározó erővel; felfelé más korhatározó adatunk van, mint azt látni fogjuk.

A fegyverek kis számmal vannak képviselve. E tekintetben csak a 12. sír egyberozsdásodott nyílhegyei (LXX. 7.) és a 21. sír vastöre jöhet tekintetbe (LXX. 5.), amelyre hazai leleteink közt analógiát nem ismerünk.

Az egyberozsdásodott nyílhegyek közül kettő tüskésnyelű, egy köpüs. Előbbiek úgy a szentes-berekháti,⁴⁷ mint a mezőbándi sírokban⁴⁸ előfordultak. Az utóbbiból is találtak mind a két helyen.⁴⁹ A tüskésnyelű itt is háromélű, a köpüs kettő.

Edényünk összesen 6 van a temető területéről, de ezek közül is egy jóval az ásatások előtt, nem hiteles ásatásból került elő. Valamennyi korongon készült. Kettő kavics szemekkel erősen kevert agyagból van, háromnak az iszapolása tökéletesebb. Az egyik durvább edény körbefutó hullámvonallal, egyik finomabb (szórványos lelet) benyomott elliptikus díszekkel van borítva. — Edényeket találtunk a 2 (szétmálott), 9 (LXXIII. 2.), 11 (LXXIII. 3.), 26 (LXXIII. 4.), és 29 (LXXIII. 5.) sírokban.

Állati csont egyetlen sírban sem fordult elő, de a 30. sírban tojáshéjat találtunk közvetlenül a csontvázon úgy a medencén, mint a lábaknál.

A mellékletek kétségtelenné teszik, hogy a sírmező germán eredetű. Kora a 3. sírban talált fibula tanúsága szerint a II. sz.-nál korábbi időre

⁴⁶ Dolgozatok 1913. 313. l. és 34. kép.

⁴⁷ Hampel i. m. Tafel 451. és 453.

⁴⁸ Dolgozatok 1913. 325. l. 43. kép.

⁴⁹ U. ott.

nem tehető. Minthogy azonban ez a fibula a többi mellékletek közt nem lehet korhatározó s a 19. sírban I. Justinus aranyérmét (Sabatier I. IX. T. 21.) találtuk, temetőnk korát a Kr. u.-i VI—VII. sz.-ra tehetjük s gepida eredetűnek tartjuk.

b) *A XI. századbeli temető.*

Mint már említettük, a germán temető felett volt a 65 sírt számláló XI. századbeli temető.⁵⁰ Ennek csontvázai délkelet-északnyugati irányításban délkeletre forduló arccal voltak elhelyezve. Mélységük változó, de ritkán kerültek 1 m-nél mélyebbre. Voltak sírok, amelyek a halom elhordása és leszántása alkalmával megrongálódtak. Ennek tulajdonítható az a néhány szórványos lelet is, amely a föld egy ekenyomnyi rétegében, a legfelső részen fordult elő.

Ezek között, néhány gyöngyszemet nem számítva, egy sodrott gyűrű érdemel figyelmet. (LXXIV. 19.). Ilyen gyűrűt ismerünk a horgosi,⁵¹ és a berettyóújfalusi⁵² leletekből, ahol a temetőnk anyagával egyező egyéb leletek is előfordultak.

Minthogy a germán sírok mellékletei háborgatva nem voltak és a felső temető anyagában idegen leletek nem fordultak elő, könnyen megállapítható, hogy a XI. század folyamán ide temetkezőknek a mélyebben fekvő sírokról tudomásuk nem volt. A sírokat az alábbiakban, a germán síroknál követett beosztással ismertetjük.

1. és 2. sír (1., 2.). 62 cm, illetőleg 74 cm mélyen gyermek csontvázak. Mellékletük nem volt.

3. sír (4.). 36 cm mélyen, mellékletnélküli gyermek csontváz.

4. sír (5.). 65 cm mélyen, 60 cm hosszú gyermek csontváz. Melléklete nem volt.

5. sír (6.). 90 cm mélyen, 110 cm hosszú, mellékletnélküli gyermek csontváz.

6. sír (7.). 1.60 m mélyen, 1.76 m hosszú férfi csontváz. Melléklete nem volt, de a fej jobb oldalánál, a jobb kar és comb mellett és a jobb karon belül, a jobb medence meliét és a jobb láb végénél fakorhadékkal összerozsdásodott vas darabok voltak, amelyeknek töredezett formája is, koporsó deszkák összeszegezésére enged következtetni. A vasak erősen töredeztettek.

7. sír (9.). 44 cm mélyen, 70 cm hosszú, mellékletnélküli gyermek csontváz.

8. sír (10.). 90 cm mélyen, 153 cm hosszú férfi csontváz. A gerincoszlop közepén koporsó vas, amely minden valószínűség szerint a koporsó tető deszkáját tartotta össze. (LXXIV. 26.).

⁵⁰ Anthropologiai feldolgozását lásd: St. Sziráky und G. Huszár: Beiträge zur Anthropologie Ungarns im XI. Jahrhundert. (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, LXIII. 229—232. II.)

⁵¹ Hampel i. m. Tafel 373.

⁵² U. ott. Tafel 417.

9. *sír* (12.). A halom közepében 1·90 m mélyen mellékletnélküli, fakoporsós férfi csontváz. Úgy a deszkák, mint a csontváz teljesen szét volt málva. A koporsó deszkát összetartó kapocsnak semmi nyoma se volt.

10. *sír* (13.). 90 cm mélyen, 165 cm hosszú, mellékletnélküli férfi csontváz.

11. *sír* (14.). 70 cm mélyen, 158 cm hosszú, mellékletnélküli női csontváz.

12. *sír* (15.). 95 cm mélyen, 166 cm hosszú férfi csontváz. Bal felső lábszárán bronzcsat. (LXXIV. 15.). A csat a pusztá-bodoglári⁵³ töredék alapformájára emlékeztet, de kidolgozása sokkal gondosabb.

13. *sír* (16.). 85 cm mélyen, 162 cm hosszú férfi csontváz. Jobb középsőujján sodrott gyűrű (LXXIV. 18.); feje baloldalán füles halántékkarika (LXXIV. 1.); mellcsontján egy — rosszfenntartása miatt — meghatározhatatlan — kora Árpádkori érem.

14. *sír* (17.). 95 cm mélyen, 109 cm hosszú, mellékletnélküli, fiú gyermek csontváz.

15. *sír* (12.). 164 cm mélyen, 160 cm hosszú férfi csontváz hiányos maradványai. Lábai koporsóvasak. (LXXIV. 28., 30.).

16. *sír* (19.). 75 cm mélységben, 168 cm hosszú férfi csontváz. Lábai keresztbe voltak téve. Jobb és bal karjai mellett vastöredékek és koporsóvasak (LXXIV. 27., 29.). Mellén Péter király érme. (Réti: C.N.H.I. 8.)

17. *sír* (20.). 75 cm mélyen, 110 cm hosszú, mellékletnélküli gyermek csontváz.

18. *sír* (25.). 58 cm mélyen, rosszfenntartású, mellékletnélküli gyermek csontváz.

19. *sír* (26.). Ferdén fekvő, 156 cm hosszú női csontváz. Feje 20, lába 35 cm mélyen volt. Lábai keresztbe, kezei karbatéve nyugodtak. Bal kezén, a középső ujjon a 13. sírnál leírt sodrott gyűrűhöz hasonló bronz gyűrű, (LXXIV. 17.), a medencén csiholó-acél (LXXIV. 13.), kova (LXXIV. 12.), és vaskés töredéke.

20. *sír* (30.). 92 cm mélyen, megbolygatott gyermek csontváz. Melléklete nem volt, de a sírban több marhacsonk feküdt, ami magyarázatát is adja a bolygatásnak.

21. *sír* (31.). 25 cm mélyen, 1·44 m hosszú férfi csontváz. Bal csuklójánál egy széttört üvegyöngy feküdt.

22. *sír* (33.). 93 cm mélyen, 1·64 m hosszú, mellékletnélküli férfi csontváz.

23. *sír* (35.). 75 cm mélyen, tönkrement gyermekcsontváz. Melléklete nem volt.

24. *sír* (36.). 60 cm mélyen, 106 cm hosszú gyermek csontváz. Nyakán üveg gyöngyök és torques. (LXXIV. 14.) A torques négy vastag drót szálból van sodorva. Közeiket vékonyabb sodrott drót tölti ki, amely a torques két végén, a kapcsoló rész alatt erősen rá van csavarva a többi

⁵³ Hampel i. m. Tafel 426. B. 6.

drótokra. Összeakasztása kapocsszerű. A torques analógiáit ismerjük a csorna-csatári,⁵⁴ kabai,⁵⁵ kecskeméti,⁵⁶ fábiánsebestyéni,⁵⁷ gerendási,⁵⁸ külső pusztakovácsi,⁵⁹ nagykapornoki,⁶⁰ bjelo-brdoi,⁶¹ pilin-sírmányhegyi,⁶² székesfehérvár-demkőhegyi,⁶³ berettyó-újfalusi,⁶⁴ nagyváradi,⁶⁵ kiszombori⁶⁶ leletekből.

25. *sír* (37.). 72 cm mélyen, 167 cm hosszú férfi csontváz. Szájában egy tökéletesen szétment Árpád-kori érem. Más melléklete nem volt.

26. *sír* (38.). Az első lábnyomban két eredeti helyzetben fekvő láb-szárcsont. A váz többi részét elszántották.

27. *sír* (39.). 20 cm mélyen, 162 cm hosszú, mellékletnélküli férfi csontváz.

28. *sír* (40.). 20 cm mélyen, 155 cm hosszúságú, fejnélküli csontváz. A fejét elszántották.

29. *sír* (41.). 55 cm mélyen, mellékletnélküli gyermek csontváz maradványai.

30. *sír* (43.). 80 cm mélyen, 156 cm hosszú férfi csontváz. Nyakán a 24. sírnál leírttal egyező torques. Koponya baloldalán kerek hajkarika. Melltáján koporsóvas. A sírt in situ felvettük a hódmezővásárhelyi múzeum részére.

31. *sír* (44.). 80 cm mélyen, 123 cm hosszú, mellékletnélküli női csontváz.

32. *sír* (45.). 88 cm mélyen, mellékletnélküli gyermek csontváz.

33. *sír* (46.). 88 cm mélyen, 152 cm hosszú férfi csontváz. Koponyája bal oldalán két, füles hajkarika. (LXXIV. 2., 3.) Ez a *sír* az előbbivel keresztben feküdt s kiásásakor amazt megbolygatta. A bolygatott lábszárat azonban egymás mellé rakva gondosan visszatemették.

34. *sír* (47.). 85 cm mélyen, 118 cm hosszú mellékletnélküli fiú csontváz.

35. *sír* (40.). 115 cm mélyen, 135 cm hosszú, valószínűleg női csontváz.

36. *sír* (50.). 72 cm mélyen, 86 cm-es gyermek csontváz. Bal keze középső ujján sodrott gyűrű. (LXXIV. 16.)

37. *sír* (52.). 73 cm mélyen, 153 cm hosszú női csontváz. Bal halántékánál, egyszerű bronzkarika.

⁵⁴ Honf. kútffői. 584—585. l.

⁵⁵ U. ott. 628. l.

⁵⁶ U. o. 642. l.

⁵⁷ Hampel: A honf. kor emlékei. 54. tábla.

⁵⁸ U. ott. X. 55. t.

⁵⁹ U. ott. X. 63. t.

⁶⁰ U. ott. X. 64. t.

⁶¹ U. ott. 47—48. t.

⁶² U. ott. 65—74. t.

⁶³ U. ott. 81. t.

⁶⁴ Honf. kútffői 590. l.

⁶⁵ U. ott. 667. l.

⁶⁶ Móra Ferenc ásatása.

38. *sír* (53.). 71 cm mélyen, 143 cm hosszú férfi csontváz. A medence alatt hajkarika (LXXIV. 4.); mellén és bal medencéje alatt egy-egy érem. Az egyik Salamon érme (C.N.H. 22.), a másik is valószínűleg az. Ezt azonban törekenysége miatt tisztítani sem lehet.

39. *sír* (54.). 82 cm mélyen magában álló koponya. Melléklete nem volt.

40. *sír* (55.). 76 cm mélyen, 110 cm hosszú fiú gyermek csontváza, melléklet nélkül.

41. *sír* (56.). 75 cm mélyen, 77 cm hosszú fiú gyermek csontváza. Jobb alsó lábszára mellett vaskés (LXXIV. 11.), bal medencéjén vaskapocs töredék. A kés hossza 14 cm, amelyből a nyélnyúlványra 3·5 cm jut.

42. *sír* (57.). 95 cm mélyen, 154 cm hosszú férfi csontváz. Bal kezénél 13·5 cm hosszú vaskés (LXXIV. 21.); acél (LXXIV. 20.) és kova.

43. *sír* (63.). 70 cm mélyen, 157 cm hosszú férfi csontváz. Mindkét oldalon síma hajkarika (LXXIV. 5., 6.). Az egyik a koponya csecsnyúlványán feküdt.

44. *sír* (64.). 70 cm mélyen, 175 cm hosszú férfi csontváz. Melléklete nem volt. Jobb lába nyomorék. Ez volt az egyetlen *sír*, amely az alatta fekvő germán sírral valamennyire érintkezett, de még ez sem bolygatta meg, mert ennek feje és amannak lábfeje közt kb. 10 cm vastag földréteg volt.

45. *sír* (65.). 87 cm mélyen, 138 cm hosszú női csontváz. Jobb válla felett hajkarika, jobb keze mutató ujján és balkeze középső ujján két-két bronzgyűrű (LXXIV. 22—25.). Három gyűrű egészen síma, a negyedik külső oldalán recés. A recézés úgy megy rajta, mintha a gyűrű sodorva lett volna.

46. *sír* (66.). 90 cm mélyen, 144 cm hosszú, melléklet nélküli női csontváz.

47. *sír* (67.). 70 cm mélyen, 160 cm hosszú férfi csontváz. Melléklete nem volt.

48. *sír* (68.). 75 cm mélyen, 75 cm hosszú gyermek csontváz. Melléklete nem volt.

49. *sír* (69.). 48 cm mélyen, 63 cm hosszú, fej nélküli gyermek csontváz. Melléklete nem volt.

50. *sír* (72.). 60 cm mélyen gyermek csontváz maradványai. Melléklete nem volt.

51. *sír* (74.). 75 cm mélyen, 155 cm hosszú férfi csontváz, melléklet nélkül.

52. *sír* (75.). 62 cm mélyen, 79 cm hosszú, melléklet nélküli gyermek csontváz. A koporsó farostjai még megvoltak.

53. *sír* (76.). 82 cm mélyen, 162 cm hosszú, melléklet nélküli férfi csontváz.

54. *sír* (77.). 80 cm mélyen, 156 cm hosszú, melléklet nélküli férfi csontváz.

55. *sír* (78.). 56 cm mélyen, 160 cm hosszú, mellékletnélküli férfi csontváz.

56. *sír* (79.). 60 cm mélyen, 152 cm hosszú, mellékletnélküli női csontváz. Kezei karba voltak téve.

57. *sír* (81.). 80 cm mélyen, 160 cm hosszú, mellékletnélküli férfi csontváz.

58. *sír* (82.). 52 cm mélyen, 84 cm hosszú gyermek csontváz. Mindkét kezénél egy-egy vékony, füles hajkarika. (LXXIV. 9., 10.)

59. *sír* (83.). 70 cm mélyen, 1 m hosszú gyermek csontváz. Melléklete nem volt.

60. *sír* (84.). 50 cm mélyen, 61 cm hosszú, mellékletnélküli gyermek csontváz.

61. *sír* (85.). 75 cm mélyen, 158 cm hosszú férfi csontváz. Melléklet nem volt.

62. *sír* (88.). 55 cm mélyen, magában álló koponya.

63. *sír* (89.). 55 cm mélyen szétporladt gyermek csontváz.

64. *sír* (92.). 95 cm mélyen, 146 cm hosszú férfi csontváz. A koponyából oldalán két füles hajkarika. (LXXIV. 7., 8.)

65. *sír* (95.). 72 cm mélyen, 170 cm hosszú, mellékletnélküli férfi csontváz.

A temető 65 sírja közül 26 gyermek, 8 nő, 28 férfi, 1 bizonytalan, 2-ben pedig csak a koponyát találtuk meg. A két csak koponyát tartalmazó síron kívül melléklet nélkül volt 22 gyermek, 5 nő és 17 férfi sír.⁶⁷

Mellékletként a 12. sírban bronzcsatot (LXXIV. 15.), a 13. (LXXIV. 1.), 33. (LXXIV. 2., 3.), 37., 38. (LXXIV. 4.), 43. (LXXIV. 5., 6.), 45. 58. (LXXIV. 9., 10.), és 64. (LXXIV. 7., 8.) sírokban halántékkarikákat találtunk, amelyek közül különösen az 58. gyermek sír szokatlanul kicsi karikája érdemel figyelmet. Gyűrűt találtunk a 13. (LXXIV. 18.), 19. (LXXIV. 17.), 36. (LXXIV. 16.) és 45. (LXXIV. 22—25.) sírokban; ez utóbbiban mindkét kézen a mutató, illetőleg középső ujján 2—2 gyűrű volt. — Ezen kívül a 30. és 24. sírokban sodrott torques (LXXIV. 14.) volt a férfi, illetőleg gyermek nyakán. Az utóbbi mellett néhány üveggyöngyszem is volt épen úgy, mint a 21. sírban. A mellékleteknél nem tettek különbséget a sírok közt. Gyermek, női és férfi sírokban egyaránt megtaláltuk őket.

Még a késeknél és csíholóknál sincs megkülönböztetés. Kést találtunk a 41. (LXXIV. 11.), 42. (LXXIV. 21.) és 19. sírban. A két utóbbiban csíholó acéllal és kovával együtt fordult elő (LXXIV. 13., 20.), pedig az egyik női, a másik férfi sír volt.

Érmeket találtunk a 13., 16., 25. és 38. sírokban; az utóbbiban kettőt is. Elhelyezésük nagyon különböző. A 13.-ban a mellcsonton, a 16.-ban a mellen, a 25.-ben a szájban, a 38.-ban a mellen és a bal medence alatt.

Koporsó nyomait vagy hozzátartozó szegeket állapíthattunk meg a

⁶⁷ A Mitteilungen der Antr. Ges. in Wien. Bd. LXIII. 376—380. lapjain megjelent összefoglalásban 9 nő és 29 férfiról van szó. A melléklet nélküli 17 férfi sírról pedig nincs említés.

6., 8. (LXXIV. 26.), 9., 15. (LXXIV. 28., 30.), 16. (LXXIV. 27., 29.), 41., 52. sírokbán. A koporsóba- vagy sírbahelyezés nyújtott kezekkel és nyújtott lábakkal történt. De találkoztunk keresztbetett lábakkal (16. és 19. sír) és karbatett kezekkel (19. és 56. sír) eltemetettekkel is.⁶⁸

A halottak irányítása délkeleti. Egy esetben találtunk 45 fokos eltérést (33. sír), amikor a mellette fekvő csontváz alsó részei megsérültek ugyan, de a megbolygatott csontokat kegyeletesen vissza is temették.

Ez a bolygatás győzött meg bennünket arról, hogy a sírt külső jellel nem jelölték meg s a hamar besüppedt sírdombok nyomtalanul eltűnve nem akadályozhatták meg a későbbi véletlen háborgatást.

A sírok mélysége 20—115 cm közt változik. Ezen felüli mélységgel csak három esetben találkoztunk, amikor is 160, 164, 190 cm mély volt. Ehhez a mélységhez hozzá kell számítani a lehordást is.

A férfi csontvázak hossza 143—176, a nőké 123—158 cm közt változik.

Temetőnk anyaga legnagyobb hasonlóságot a bjelo-brdói⁶⁹ temetővel mutat. Minden bizonnyal azoknak az itt talált szlávoknak hagyatékát kell benne látnunk, akik az elpusztult Gorzsa falu telepítésében résztvettek. Korát, a sírban talált Péter (C.N.H.I. 8.) és Salamon (C.N.H.I. 22.) érme a magyar királyság első századára, a XI. századra datálják.

Dr. Banner János.

⁶⁸ A német szövegben itt is tévedés van.

⁶⁹ Hampel: A honfoglalási kor emlékei. 40—51. tábla